

ПРОБАЦІЙНИЙ НАГЛЯД ЯК НОВИЙ ВИД ОСНОВНОГО ПОКАРАННЯ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

PROBATION SUPERVISION AS A NEW TYPE OF BASIC PUNISHMENT: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES

Сподарик Ю.В., д.філос.,

асистент кафедри міжнародного та кримінального права

Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти

Національного університету «Львівська політехніка»

У статті аналізується впровадження пробаційного нагляду в Україні як важливого елемента реформування пенітенціарної системи, спрямованого на її гуманізацію та відповідність європейським стандартам. 16 грудня 2022 року Верховна Рада ухвалила Стратегію реформування пенітенціарної системи до 2026 року, що підкреслює необхідність переходу до альтернативних форм покарання, зокрема пробації. Запровадження пробаційного нагляду, яке увійшло в силу 28 березня 2024 року, дозволяє уникнути ізоляції правопорушників від суспільства, зберігаючи їх соціальні зв'язки та знижуючи ризик рецидиву.

Стаття детально описує умови пробаційного нагляду, включаючи обов'язки засуджених, механізми контролю, що здійснюються пробаційними інспекторами, а також соціальну підтримку, яку надають волонтери та фахівці, зокрема психологи. Наводяться статистичні дані, які свідчать про зниження ризику повторних злочинів до 2% за умов пробації, підтверджуючи ефективність цього інструмента.

Водночас у статті звертається увага на окремі серйозні виклики, з якими стикається система пробаційного нагляду: брак фінансування, недостатня кількість кадрів та відсутність ефективних програм реінтеграції. Особливо підкреслюється ризик невиконання умов пробації, що може загрожувати безпеці суспільства, оскільки не всі правопорушники мають достатній рівень самоконтролю.

Зроблено висновок, що пробаційний нагляд є ефективним механізмом у системі кримінального правосуддя, здатним зменшити навантаження на пенітенціарні установи та сприяти реабілітації правопорушників. Проте його успішна реалізація вимагатиме належного фінансування, підготовки кадрів і розробки комплексних програм підтримки, щоб забезпечити не лише контроль, а й справжню реінтеграцію осіб у суспільство. Це робить пробацію важливим кроком у напрямку більш прогресивного та гуманного підходу до кримінальної юстиції в Україні.

Ключові слова: пробація, пробаційний нагляд, кримінальне правопорушення, рецидив.

The article analyzes the implementation of probation supervision in Ukraine as an important element of reforming the penitentiary system, aimed at its humanization and compliance with European standards. On December 16, 2022, the Verkhovna Rada adopted the Strategy for Reforming the Penitentiary System until 2026, emphasizing the need to transition to alternative forms of punishment, including probation. The introduction of probation supervision, which came into effect on March 28, 2024, allows for the avoidance of isolating offenders from society, maintaining their social connections and reducing the risk of recidivism.

The article details the conditions of probation supervision, including the obligations of convicts, the control mechanisms carried out by probation officers, and the social support provided by volunteers and specialists, including psychologists. Statistical data is presented, indicating a reduction in the risk of repeat offenses to 2% under probation, confirming the effectiveness of this tool.

At the same time, the article highlights several serious challenges faced by the probation supervision system: lack of funding, insufficient staff, and absence of effective reintegration programs. The risk of non-compliance with probation conditions is particularly emphasized, which may pose a threat to public safety, as not all offenders possess a sufficient level of self-control.

It is concluded that probation supervision is an effective mechanism within the criminal justice system, capable of reducing the burden on penitentiary institutions and facilitating the rehabilitation of offenders. However, its successful implementation will require adequate funding, staff training, and the development of comprehensive support programs to ensure not only supervision but also genuine reintegration of individuals into society. This makes probation an important step towards a more progressive and humane approach to criminal justice in Ukraine.

Key words: probation, probation supervision, criminal offence, recidivism.

Актуальність теми. Актуальність теми пробаційного нагляду в Україні зумовлена численними змінами в системі кримінального правосуддя та необхідністю гуманізації пенітенціарної системи. Пробаційний нагляд є відносно новим інститутом у кримінальному праві України, який пропонує альтернативу традиційним формам покарання, таким як арешт та позбавлення волі. Вивчення переваг і недоліків пробаційного нагляду допоможе зрозуміти його роль у забезпеченні безпеки суспільства та ефективності покарань, що в свою чергу є ключовим для розвитку гуманної системи правосуддя в Україні.

Вклад основного матеріалу. Для гуманізації пенітенціарної системи та розширення можливостей виправлення осіб без їх ізоляції від суспільства, а також відповідно до європейських стандартів, 16 грудня 2022 року Верховна Рада ухвалила Стратегію реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року, разом із операційним планом її реалізації на 2022–2024 роки [1]. Однією з ключових цілей цієї стратегії стало збільшення випадків застосування альтернативних видів покарання, щоб уникнути ізоляції осіб від суспільства. Це базується на принципі – ефективність покарання залежить від його невідворотності, а не від жорсткості.

Відтак, 28 березня 2024 року в Україні набрав чинності Закон «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів щодо удосконалення видів кримінальних покарань в умовах воєнного стану», підписаний Президентом 23 серпня 2023 року [2]. Цей закон ввів новий вид покарання – пробаційний нагляд.

Згідно зі статтею 59-1 Кримінального кодексу України, пробаційний нагляд полягає в обмеженні прав і свобод засудженого, встановлених законом та вироком суду, з використанням наглядових і соціально-виховних заходів без ізоляції від суспільства [3]. Це покарання здійснюється без позбавлення волі, проте накладає ряд обов'язків на засудженого, невиконання яких може призвести до кримінальної відповідальності. Зокрема, стаття 389 КК України передбачає покарання за ухилення від виконання умов пробації у вигляді обмеження волі на строк до трьох років.

На осіб, засуджених до пробаційного нагляду, покладаються такі обов'язки:

- Регулярно з'являтися для реєстрації в органі пробації.
- Повідомляти про зміни місця проживання, роботи або навчання.

– Не виїжджати за межі України без дозволу пробаційного органу [3].

Крім основних обов'язків, можуть бути встановлені додаткові вимоги, які залежать від тяжкості злочину. Згідно з частиною 3 статті 59-1, суд може зобов'язати засудженого:

– Використовувати електронний засіб контролю та проживати за вказаною адресою.

– Дотримуватись вимог щодо обмеження спілкування, пересування та дозвілля.

– Працевлаштуватися або зареєструватися в службі зайнятості за направленням пробаційного органу.

– Виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою.

– Пройти лікування від залежностей або психічних розладів [3].

Пробаційний нагляд може тривати від одного до п'яти років, а для неповнолітніх – від одного до двох років. Покарання відбувається за місцем проживання засудженого, а обов'язок використовувати електронний контроль може тривати від одного місяця до одного року. Строк пробації починає відлік з моменту взяття особи на облік в органі пробації, з можливістю зарахування часу попереднього утримання під вартою або домашнього арешту. Після завершення терміну пробаційного нагляду та виконання покладених обов'язків особа отримує статус судимості, який триває протягом року і анулюється, якщо протягом цього періоду не вчинено нових злочинів.

Запровадження пробаційного нагляду в Україні передбачає заміну арешту у багатьох випадках (понад 140 статей КК України). Ініціатори цього законодавства обґрунтували його необхідність оптимізацією слідчих ізоляторів, зокрема шляхом скорочення місць для утримання, зокрема військовополонених. В умовах воєнного стану обмеження волі та арешт втрачають своє значення та потребують значних фінансових витрат [3].

Унікальність пробації полягає в тому, що, окрім традиційних функцій покарання, викладених у частині 2 статті 50 Кримінального кодексу України, вона також надає соціальну підтримку, що суттєво сприяє ресоціалізації та зміні правосвідомості правопорушників. В процесі пробаційного нагляду активно працюють волонтери, серед яких є психологи, здатні позитивно впливати на соціальні установки засуджених. Це робить пробацію ефективним інструментом реабілітації осіб, які скоїли злочини, що, в свою чергу, підвищує рівень суспільної безпеки. Згідно з даними Державної установи «Центр пробації», ризик повторного злочину за умов пробації зменшується до 2%, що підтверджує ефективність цього виду покарання в запобіганні новим злочинам [4].

Пробація виходить за межі поняття «покарання». Вона включає низку заходів, спрямованих на виправлення засудженого без його ізоляції, з метою захисту суспільства від повторних злочинів шляхом підтримки та розвитку високої правосвідомості у окремої особи. Проте варто врахувати ступінь небезпечності злочину. У випадках тяжких і особливо тяжких правопорушень застосування пробації може бути недоцільним, оскільки в таких ситуаціях вона не здатна забезпечити відповідний баланс між суспільною безпекою та справедливим покаранням за скоєний злочин.

Пробаційний нагляд має чимало переваг, які роблять його ефективним інструментом у системі кримінальних покарань. Відтак однією з основних переваг пробаційного нагляду є можливість соціальної адаптації правопорушників. Умови пробації дозволяють зберегти зв'язок із родиною, друзями та роботою, що сприяє нормалізації їхнього життя та зменшенню ризику рецидиву. Особа залишається у соціумі, не ізолюється від родини, може працювати, сплачувати податки.

Наприклад, у разі виникнення заборгованості по аліментах суд може ухвалити рішення про призначення

покарання у вигляді громадських робіт або обмеження волі, а також обрати третій варіант – пробаційний нагляд. Саме так і вчинив суд щодо пана Миколи, який не сплатив аліменти. З одного боку, 80–120 годин громадських робіт виглядали б як швидке рішення, але виконання цього покарання протягом місяця не принесло б жодної користі його дитині. З іншого боку, два роки обмеження волі стали б фінансовим тягарем для бюджету, не гарантуючи виплату аліментів. Призначивши пану Миколі покарання у вигляді пробаційного нагляду, суд зобов'язав його знайти роботу та пройти пробаційні програми. Це дасть можливість панові Миколі заробляти кошти для сплати аліментів, а проходження програм допоможе змінити його кримінальне мислення та ставлення до життя. При цьому він залишиться в суспільстві і не піддасться негативному впливу установ обмеження волі [5].

Ще однією безумовною перевагою є те, що впровадження пробації допомагає зменшити переповненість виправних установ. Це, в свою чергу, покращує умови утримання ув'язнених, а також дозволяє зосередити ресурси на більш серйозних злочинцях. Переповненість в'язниць – це глобальна проблема, яка створює низку труднощів, включаючи погіршення умов утримання, зростання рівня насильства і загрози для безпеки. Впровадження пробації дозволяє зменшити кількість ув'язнених, що, у свою чергу, розвантажує виправні установи. Це забезпечує кращі умови для тих, хто все ж потребує ізоляції, і дозволяє адміністрації зосередитися на реабілітаційних програмах.

Наступною, та не менш важливою перевагою є власне економічна вигода. Пробаційний нагляд може бути більш економічним рішенням у порівнянні з утриманням правопорушників у тюрмах. Логіка тут досить проста: чим менше осіб перебуває в місцях позбавлення волі, тим менше грошей витрачає держава на їхнє утримання. Наприклад, у Скандинавських країнах, Прибалтиці та Румунії витрати на одного ув'язненого більше ніж у десять разів перевищують витрати на людину, що перебуває під пробаційним наглядом [6]. Водночас, зменшення витрат на утримання ув'язнених може забезпечити додаткові ресурси для програм реабілітації та соціальної підтримки.

І, підсумовуючи позитивні аспекти, варто зазначити, що пробаційний нагляд є потужним профілактичним інструментом, який допомагає уникнути повторних кримінальних правопорушень. Його ефективність базується на поєднанні контролю, підтримки та реабілітації, що робить цей механізм важливим елементом сучасної системи кримінального правосуддя. Пробаційний нагляд включає в себе елементи контролю за поведінкою засудженого. Це може бути реалізовано через регулярні звіти, обов'язкові зустрічі з пробаційними офіцерами та виконання певних умов, визначених судом. Цей контроль слугує як превентивний механізм, який заважає правопорушнику вчиняти нові кримінальні правопорушення. Статистика свідчить, що особи, які проходять пробацію, мають набагато нижчий рівень рецидиву порівняно з тими, хто відбуває покарання у місцях позбавлення волі [4].

Попри очевидні переваги, система пробаційного нагляду в Україні стикається з певними труднощами:

Однією з найбільших проблем, що стримують ефективність пробаційного нагляду в Україні, є брак ресурсів. Це питання має кілька важливих аспектів.

По-перше, недостатнє фінансування призводить до обмеженого доступу до необхідних матеріалів і технічних засобів, які б забезпечили якісний контроль за особами, які перебувають на пробації. Наприклад, сучасні електронні системи моніторингу, які використовуються в багатьох країнах, в Україні ще не стали загальноприйнятими. Відсутність таких технологій ускладнює контроль і підвищує ризики для суспільства [7].

По-друге, брак кваліфікованих кадрів є ще однією серйозною перешкодою. Пробаційні інспектори часто

стикаються з великими навантаженнями, оскільки їхня кількість не відповідає зростаючим потребам системи. Це може призводити до недостатньої уваги до кожної конкретної справи, а, отже, до зниження якості надання підтримки особам, які проходять пробацію.

Третім важливим аспектом є нестача програм соціальної реінтеграції. Брак ресурсів унеможливає реалізацію тренінгів, консультацій і інших ініціатив, які могли б допомогти особам на пробачії адаптуватися до суспільства. Це, в свою чергу, підвищує ризик рецидиву, оскільки особи, які не отримують належної підтримки, можуть знову вчинити правопорушення [7].

Зрештою, недофінансування та брак ресурсів не тільки ускладнюють виконання пробачійного нагляду, але й ставлять під загрозу досягнення основної мети пробачії – реінтеграцію правопорушників у суспільство. Успішна реалізація пробачії вимагає комплексного підходу, що включає належне фінансування, підготовку кадрів і розвиток програм підтримки, щоб забезпечити не лише контроль, а й справжнє виправлення осіб.

Ще одним негативним аспектом є те, що незважаючи на те, що пробачія може бути ефективним інструментом реабілітації для багатьох засуджених, деякі особи можуть використовувати цю можливість як спосіб уникнути суворої кримінальної відповідальності.

Прикладом такого уникнення суворої відповідальності може бути запропонована нова санкція ст. 129 КК України [3]. Так, законодавець пропонує застосовувати до особи, яка погрозувала іншій особі вбивством, пробачійний нагляд як можливий вид покарання поряд із обмеженням волі. Однак, яким чином буде здійснюватися контроль за засудженим, щоб ця погроза в подальшому не стала реальністю?.

Водночас не можна не взяти до уваги ризик рецидиву. Адже попри потенційні переваги пробачії, існує реальний ризик, що деякі правопорушники можуть не дотримуватися її умов, що може призвести до повторних кримінальних правопорушень і, відповідно, загрожувати безпеці суспільства. Цей ризик варто розглянути з кількох важливих аспектів.

По-перше, не всі особи, які отримують пробачію, мають достатній рівень самоконтролю або мотивації для дотримання встановлених умов. Наприклад, особи, які перебувають на пробачії після вчинення злочинів, пов'язаних із залежностями (алкоголь, наркотики), можуть знову піддаватися спокусам, що призведе до порушення умов пробачії. Без належної підтримки та програм реабілітації, які б допомогли їм подолати ці проблеми, ризик рецидиву залишається високим.

По-друге, недостатня кількість пробачійних інспекторів і ресурсів для їхнього контролю може призвести до зниження ефективності нагляду. Коли пробачійні

служби перевантажені, вони можуть не встигати за всіма правопорушниками, що відкриває можливості для порушень. Якщо правопорушники відчують, що їхній контроль недостатній, це може спонукати їх до повторних злочинів [7].

Третій аспект стосується соціального оточення осіб на пробачії. Якщо вони повертаються до середовища, де існує негативний вплив – наприклад, до компаній, які сприяють правопорушенням – це може знижувати ймовірність їхньої реінтеграції. Без належної підтримки та змін у соціальному контексті, ймовірність повторення злочинів зростає.

На завершення, з точки зору безпеки суспільства, важливо усвідомлювати, що пробачія не є панацеєю. Вона може бути ефективною лише за умови, що буде реалізовано комплексний підхід до реінтеграції правопорушників, включаючи належний контроль, програми реабілітації та підтримку на соціальному рівні. В іншому випадку, існуючі ризики можуть негативно вплинути на загальний рівень безпеки в суспільстві.

З огляду на вищевикладене, можна зробити висновок, що пробачійний нагляд має значний потенціал як новий вид основного покарання, однак його успішна реалізація потребує комплексного підходу. Переваги, такі як реінтеграція правопорушників і зниження навантаження на пенітенціарну систему, свідчать про його ефективність. Водночас, недоліки, зокрема недостатнє фінансування та ризик рецидиву, потребують уваги з боку держави та суспільства. Використання пробачії в Україні є важливим кроком у реформуванні кримінальної юстиції, але для належного функціонування цього інституту необхідно забезпечити належні умови та ресурси.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що пробачійний нагляд має значно більше переваг, ніж недоліків, що робить його важливим компонентом сучасної системи правосуддя. По-перше, він сприяє реінтеграції правопорушників у суспільство, дозволяючи їм зберігати соціальні зв'язки та працювати, що знижує ризик рецидиву. По-друге, пробачія є економічно вигіднішою альтернативою ув'язненню, що зменшує фінансові витрати на утримання осіб у в'язницях.

Крім того, пробачійний нагляд забезпечує активний контроль і підтримку, що може допомогти правопорушникам змінити свою поведінку та уникнути повторних кримінальних правопорушень. Він також зменшує навантаження на пенітенціарну систему, сприяючи її гуманізації та покращенню умов утримання.

В цілому, пробачія не лише демонструє прогресивний підхід до покарання, але й формує суспільство, яке вірить у можливість змін. Завдяки цим перевагам, пробачійний нагляд є ефективним і важливим інструментом у досягненні справедливості та безпеки в суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках. Розпорядження КМУ від 16 грудня 2022 р. № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text> (дата відвідування 30.10.2024)
2. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань. Закон України від 23.08.2023 3342-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text> (дата відвідування 30.10.2024)
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
4. Пробачія України. Офіційний вебсайт. URL: <https://www.probation.gov.ua/>
5. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 24. 09. 2024 у справі № 161/16346/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121824327>
6. О. Кудрявцев. Пробачійний нагляд як новий вид покарання. Юридична газета online. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/probaciyniy-naglyad-yak-noviy-vid-pokarannya.html>
7. Батраченко Т. С., Кутішев С. В. Пробачійний нагляд як альтернатива ув'язненню: оцінка ефективності, виклики та перспективи розвитку в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1/2024. С. 484. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/112>